

Vlaanderen
is omgeving

Samenwerken aan sociale buurten

 Bijlage: analyse

**DEPARTEMENT
OMGEVING**

omgevingvlaanderen.be

Samenwerken aan sociale buurten

Handvaten voor een sociaal-ruimtelijke dialoog bij buurtgericht werken

Deze analyse tracht een beter begrip op te brengen van hoe buurten werken en welke kenmerken ze sociaal maken. De buurt wordt bepaald door ruimtelijke en sociale kenmerken. De ruimtelijke context of leefomgeving is het veld van omgevingsexperts: ruimtelijk planners, stedenbouwkundigen, (landschaps-)architecten, projectontwikkelaars en omgevingsambtenaren bij verschillende overheden. De sociale context is het werkveld van sociale experts zoals sociologen, sociaal werkers, jeugdwerkers, buurtregisseurs en overheidsambtenaren bij domeinen als welzijn, zorg, participatie en burgerschap.

Dit document dient als bijlage bij het handboek 'Samenwerken aan sociale buurten' en geeft uitgebreidere, achterliggende informatie voor 'Deel 1: analyse'. Er moet beklemtoond worden dat het gezien het beperkte tijdsbestek van het onderzoek om niet meer dan een verkenning gaat. Doelstelling van het onderzoek was het op gang brengen van een dialoog tussen omgevings- en sociale experts en de bevindingen in een beknopte, communicatieve handleiding te gieten. Daartoe werd dit literatuuronderzoek, dat gelimiteerd was in reikwijdte, ook aangevuld door interviews en workshops met experts, lokale ambtenaren en praktijkdeskundigen.

Dit rapport bevat de mening van de auteur(s) en niet noodzakelijk die van de Vlaamse Overheid.

COLOFON

Verantwoordelijke uitgever

Peter Cabus
Departement Omgeving
Vlaams Planbureau voor Omgeving
Koning Albert II-laan 20 bus 8, 1000 Brussel
vpo.omgeving@vlaanderen.be
www.omgevingvlaanderen.be

Auteurs

Bert Timmermans – Endeavour
Jakob Vandevoorde – Endeavour
Jonas De Maeyer – Endeavour
Sophie Leroy – Endeavour

Wijze van citeren

APA

INHOUDSTAFEL DEEL 1: ANALYSE

BUURTEN BETER BEGRIIPEN	4
1 Ruimtelijke context	5
1.1 De ontwikkelingsgeschiedenis van de verschillende type wijken in vlaanderen	5
1.1.1 De negentiende eeuw: burgerwijken, arbeiderswijken en stationswijken	5
1.1.2 Het interbellum: tuinwijken en het begin van sociale woningbouw	6
1.1.3 De doorbraak van het modernisme: naoorlogse nieuwbouwwijken	6
1.1.4 Jane Jacobs en de paradigma-verschuiving naar leefbare buurten en steden	8
1.1.5 Suburbanisering na WO2: verkavelingen en lintbebouwing	10
2 Sociale context	12
2.1 Verscheidenheid aan leefwerelden	12
2.1.1 Jong vs. oud	12
2.1.2 Vrouwelijk vs. mannelijk	13
2.1.3 Gezinnen met vs. zonder kinderen	13
2.1.4 Nieuwe bewoners vs. habitués	13
2.1.5 Huurders vs. eigenaars	14
2.1.6 Etnische en culturele minderheden vs. dominante meerderheid	14
2.2 Buurtbewoners met specifieke noden	14
2.2.1 Toegankelijke basisvoorzieningen bevorderen de zelfstandigheid en sociale cohesie	15
2.2.2 Toegankelijke buurtnetwerken	16
2.2.3 Ruimte voor fysiek en mentaal welzijn	17
2.2.4 Veilige en inclusieve ruimte	17
3 Sociaal-ruimtelijke context	18
3.1 Buurten in verbinding	18
3.1.1 Sociale cohesie	18
3.1.2 Buurtbinding	19
3.1.3 Het bepalen van groepsgrenzen	19
3.2 Sociale buurten worden gemaakt door burens	20
3.2.1 Dagelijks leven, sociale netwerken en leefwerelden	20
3.2.2 Beleving en beeldvorming van de buurt	21
3.2.3 Sociale veiligheid	22
3.3 Buurten in transitie	22
3.3.1 Migratie-en aankomstwijken	23
3.3.2 Gentrificatie	24
3.3.3 Financialisering	25
Bibliografie	26

BUURTEN BETER BEGRIJPEN

Een belangrijke trend binnen meerdere maatschappelijke domeinen is de beweging richting de buurt en de leefwereld van de inwoners. Terecht kunnen daarbij punten van kritiek geformuleerd worden. Problemen zoals ongelijkheid binnen de stedelijke samenleving kunnen bijvoorbeeld baat hebben bij een meer macro-politieke aanpak. Niettemin blijft de wijkbenadering op vele dimensies genereuzer is en kan ze bovenop de macro-politieke aanpak een antwoord op maat van de doelgroep bieden. Op maat van de buurt is de 'antropologische kloof' tussen de geplande en de alledaagse stad, tussen de professionals en de bewoners kleiner of alvast makkelijker behapbaar. Al enkele jaren gaat er volop aandacht uit naar de sociaal-ruimtelijke innovatie van de zorg. Daarbij ligt de focus vaak op meer geschikte woningen en betere zorg voor ouderen, mensen met beperkingen, chronisch zieken, kwetsbare jongeren, mensen die in armoede leven of migranten. Men kijkt hierbij steeds vaker ook naar de omgeving, de buurt, waar die zorg plaatsvindt. Toch denkt men bij ontwikkelingsprocessen meestal toch nog aan een gezonde leefomgeving in termen van fysieke kwaliteit.

Bij een gezonde en kwalitatieve leefomgeving horen echter ook andere facetten: sociale relaties, zelfontplooiing, gezonde voedselvoorziening, beweging, (cultuur)beleving, enzovoort. Gezondheid op deze manier bekijken, betekent dat we niet alleen een interessant concept hebben voor de zorg, maar ook voor het benaderen van '(het) leven in een wijk'. Deze laat toe de verbindingen tussen gezondheid, ruimtelijke ontwikkeling en gemeenschapsvorming of sociale cohesie te herdenken, opdat buurtbewoners zich meer verbonden en betrokken zouden gaan voelen in hun buurt.

Hoe doen buurtbewoners dat, samenleven in een vaak diverse wijk, wanneer er sprake is van versplintering en individualisering van de maatschappij? Een belangrijke stap daartoe is de mogelijkheden en moeilijkheden van buurten als duurzame en sociale leefomgevingen te analyseren. In een buurt gaan plaatsen, objecten, technologieën, wettelijke voorschriften en mensen op het terrein allerlei hybride verbindingen aan, die subtiële processen in gang zetten. In dit analytische luik van het onderzoek trachten we de werking van buurten en de diverse leefwerelden van buurtbewoners beter te begrijpen om te weten te komen hoe we niet enkel de ruimtelijke maar ook de sociale meerwaarde van buurten kunnen vergroten.

Buurten zijn vandaag vaak meer complex en divers dan enkele decennia terug. Het negeren van de verscheidenheid aan leefwerelden binnen een buurt kan daarbij tot gevolg hebben dat het beleid haar doel voorbijstoot. Een buurt wordt getypeerd door haar ruimtelijke context of omgeving. In het eerste deel van het analytische luik gaan we dieper in een beknopt historisch overzicht in op typisch veel voorkomende leefomgevingen in Vlaanderen.

Een goed inzicht in buurtbewoners en hun leefwereld vormt een belangrijke basis om de sociale verbondenheid binnen buurten te versterken. Daarbij is het belangrijk om de verscheidenheid van doelgroepen te begrijpen. Daarbij stellen we scherp op kwetsbare doelgroepen voor wie een betere 'sociale infrastructuur of verbindingen tussen leefwerelden' extra belangrijk zijn. Het gaat met name om ouderen, kansarmen, migranten, mensen van buitenlandse origine, jongeren, kinderen, personen met een beperkingen of chronische zorgnood, alleenstaanden en alleenstaande ouders. Het dagelijks leven is een voortdurend reageren op veranderingen. Die veranderingen spelen zich zowel af in het persoonlijke leven als in de samenleving of woonomgeving. Veranderingen in de leefomgeving doen bewoners hun relatie met de buurtomgeving en -gemeenschap herzien. Daarbij herordenen ze de ruimte van de wijk mentaal en geven ze er (andere) betekenissen aan. Een dergelijk herwaarderen kan echter op gespannen voet staan met noties van vertrouwdheid en thuis-zijn. Continuïteit blijft immers voor vele mensen belangrijk. Nochtans kan onze leefomgeving ook de

'sociale cohesie' tussen buurtbewoners versterken. In het laatste deel onderzoeken we hoe de woonst en de wijk naast een fysieke, ook een sociale en mentale ruimte wordt. Hoe formele en informele netwerken ontstaan waardoor bewoners zich betrokken gaan voelen op elkaar en hun buurt.

1 RUIMTELIJKE CONTEXT

1.1 DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN DE VERSCHILLENDE TYPE WIJKEN IN VLAANDEREN

1.1.1 De negentiende eeuw: burgerwijken, arbeiderswijken en stationswijken

In de negentiende eeuw maakten vele steden op uiteenlopende continenten een sterke groei door. Talloze steden ondergingen in enkele decennia tijd een ware metamorfose, waarbij het moderne stedelijke leven in al haar facetten op de voorgrond trad. In navolging van Parijs, waar tussen 1853 en 1870 het centrum veranderde in een monumentale en representatieve etalage voor Frankrijk vonden ook in andere Europese stadscentra doorbraken, krotopruiming en stadsverfraaiing plaats. In Vlaamse steden gebeurde dat op bescheiden schaal, maar ook hier was voor de snel groeiende arbeidersklassen geen plaats in de ruime en rijk gedecoreerde burgerhuizen die langs boulevards, leien, vesten en lanen werden opgetrokken in **burgerwijken**.

De negentiende eeuw was ook een periode van industrialisatie, waarbij in het overwegend rurale Vlaanderen, sommige steden snel groeiden doordat mensen naar de stad trokken om te werken in de fabrieken. Dit leidde tot de opkomst van de **arbeiderswijken**. Deze wijken waren vaak overbevolkt, met kleine, ongezonde woningen die weinig privacy of persoonlijke ruimte boden, met smalle straten en een tekort aan groen en open ruimte. De impact van de industriële grootsteden in Vlaanderen werd door pendelarbeid getemperd, terwijl een verdunde vorm van industriële stedelijkheid zich spreidde over de kleine steden en de rurale ruimte. Dit legde de basis voor de huidige ambivalente nederzettingsstructuur in Vlaanderen.

In de loop der jaren maakten vele arbeiderswijken een proces van degeneratie door. Dit kan worden toegeschreven aan meerdere factoren, waaronder het verval van industriële gebieden en het uitwijken van arbeiders naar andere delen van de stad of naar de voorsteden. In sommige gevallen werden de arbeiderswijken herontwikkeld in het kader van stadsontwikkelingsprojecten. Dit blijft ook heden een opgave in sommige stadsranden.

In de tweede helft van de negentiende eeuw, toen de trein in Vlaanderen een steeds belangrijker rol ging spelen, ontstonden er veel nieuwe **stationswijken**, die plaats boden aan nieuwe commerciële en professionele diensten. Vele stationswijken hebben een proces van degeneratie doorgemaakt in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, door de afname van het gebruik van de trein als hoofdvervoermiddel. Dit leidde tot een afname van reizigers in stationswijken, wat betekende dat er minder behoefte was aan commerciële en professionele diensten in deze gebieden. Daarnaast werden veel oude gebouwen in stationswijken gesloopt of verwaarloosd, wat leidde tot verval en verloedering. De bevolking nam af en de diversiteit aan economische activiteit verminderde.

In sommige gevallen zijn stationswijken in de loop der jaren herontwikkeld en bleven ze als knooppunten een belangrijke rol spelen in het stedelijke openbaar vervoer. Ze zijn vaak ook aantrekkelijke locaties voor wonen, vanwege de goede verbindingen met andere delen van de stad en de nabijheid van commerciële en professionele diensten.

Op basis van: De Meulder (1998), Kesteloot (2003), Heughebaert (2007)

1.1.2 Het interbellum: tuinsteden en het begin van sociale woningbouw

In Vlaanderen ontstonden **tuinwijken** in de eerste helft van de 20e eeuw als een manier om woningen te bieden voor de middenklasse, die wilde ontsnappen aan de luchtverontreiniging in stedelijke gebieden. De tuinwijkgedachte, die de volkswoningbouw in België na 1919 ging bepalen, moet in het verlengde van de garden cities-beweging gezien worden, met huizen die gebouwd werden rond gemeenschappelijke tuinen en groen gebied.

De opkomst van **sociale woningbouw** in het interbellum was een reactie op de slechte woonomstandigheden van vele mensen in de Vlaamse steden van die tijd. Bepaalde wijken in de binnensteden met een concentratie aan arbeiderspopulatie werden gekenmerkt door slechte woningomstandigheden, waaronder overbevolking, slechte woningkwaliteit en relatief hoge huurprijzen. Om deze problemen aan te pakken, begonnen overheden en coöperaties (sociale) woningbouwprojecten met goedkope woningen op te zetten voor mensen met een beperkte financiële draagkracht, met name arbeiders en lage inkomensgroepen.

De sociale woningbouw wijken die werden opgezet, konden er op verschillende manieren uitzien, afhankelijk van de plaats en de specifieke doelen van het woningbouwproject. Sommige wijken bestonden uit rijen identieke huurwoningen, terwijl andere wijken een mix van huur- en koopwoningen hadden. De opkomst van sociale woningbouw in het interbellum had een aanzienlijke impact op de woningmarkt en de levenskwaliteit van veel mensen. In het algemeen waren de sociale woningbouw wijken van het interbellum beter gebouwd en hadden ze betere voorzieningen dan de oude arbeiderswijken die ze vervingen. Veel sociale woningbouw wijken waren ook voorzien van gemeenschappelijke voorzieningen, zoals parken, speelplaatsen, openbare wasplaatsen en winkels. Deze voorzieningen werden opgezet om te helpen bij het opbouwen van een gemeenschapsgevoel en om de levenskwaliteit te verhogen voor de bewoners van de wijk.

Sommige van deze sociale woningbouwwijken maakten in de afgelopen decennia een proces van renovatie en revitalisatie door, terwijl andere wijken in verval zijn geraakt. Verschillende factoren droegen daartoe bij. Een van de belangrijkste was de economische recessie einde jaren 1970-begin jaren 1980, wat leidde tot hoge werkloosheid en koopkrachtproblemen en een toename van vervallen woningen en verloedering. In toenemende mate werden sommige sociale woningbouwwijken geconfronteerd met sociale problemen, zoals criminaliteit en drugsgebruik.

Op basis van: Smets (1977), De Vos (2008), De Caigny (2010), Meeus & De Decker (2013)

1.1.3 De doorbraak van het modernisme: naoorlogse nieuwbouwwijken

De **nieuwbouwwijken** die **na de Tweede Wereldoorlog** werden opgezet, waren vaak het resultaat van nieuwe stedenbouwkundige en architecturale opvattingen. Na de oorlog was er een grote behoefte aan nieuwe woningen om de bevolking te huisvesten. Dit leidde tot een golf van nieuwbouwprojecten in steden over de hele wereld.

Deze werden gemodelleerd naar de **idealen van de modernistische beweging** die in het interbellum hadden vorm gekregen en gepropageerd waren door CIAM (Congrès International d'Architecture Moderne) en het Bauhaus. De *grands ensembles* in Frankrijk, de *sputniks* in de Sovjet-Unie, de *new*

Modernisten als Le Corbusier verafschuwden de negentiende-eeuwse steden die als gevolg van de snelle industrialisering gekenmerkt werden door overbevolking, problematische hygiëne en chaotische bebouwing. In de “verticale steden” van Le Corbusier daarentegen stonden hoge torens, waar iedere bewoner zonlicht in de woning kreeg en uitzicht had over de wijde omgeving. Rondom de gebouwen lagen parken, een manier om de natuur terug te brengen in de stad. En dwars door de stad liepen diagonale wegen die het autoverkeer in goede banen leidden. Le Corbusier hief de straat op, omdat die voor hem een bron van anarchie en oppressie was:

De ideeën van Le Corbusier leidden tot de bouw van vele modernistische wijken over de hele wereld en hadden een aanzienlijke impact op de naoorlogse stedenbouw en architectuur. Ook in **Vlaanderen** zijn er verschillende voorbeelden van **naoorlogse nieuwbouwwijken** die zijn geïnspireerd op de ideeën van Le Corbusier en andere modernistische architecten en stedenbouwkundigen. Vele van deze wijken werden ontworpen volgens het concept van de "unité d'habitation" en bestaan uit een reeks hoge flatgebouwen die zijn gepland in een groene, open ruimte.

De nieuwbouwwijken werden gekenmerkt door het gebruik van strakke, functionele vormen en het gebruik van nieuwe bouwmaterialen, zoals beton en staal. In plaats van een doolhof van kleine, drukke straten, werden de nieuwbouwwijken vaak gepland met bredere straten en rotondes, wat leidde tot een rustiger en meer georganiseerd verkeerspatroon. Ze kenden ook een andere relatie tussen de bebouwing en de straat dan de wijken uit het verleden. In de nieuwbouwwijken die na de oorlog werden opgezet, werden de woningen vaak gebouwd met een grotere afstand tot de straat en met een eigen tuin of collectieve open ruimte. Dit gaf de bewoners meer privacy en persoonlijke ruimte en creëerde een groen, open uiterlijk voor de wijk.

pagina 7 van 29

Op basis van: Kesteloot (2003), De Vos (2008), Beckhoven, Bolt & Van Kempen (2009), De Decker, P. (2011), De Meulder (2012), Reinders (2013), Meeus & De Decker (2013)

1.1.4 Jane Jacobs en de paradigma-verschuiving naar leefbare buurten en steden

Robert Moses die tussen de jaren 1910 en 1960 zijn stempel op New York drukte, had weinig op met het oude, bestaande stedelijke weefsel. Hij personaliseerde de vernieuwing en de vooruitgang, de aanhoudende transformatie van de leefwereld, waar vele New Yorkers zich sinds de tweede helft van de negentiende eeuw met identificeerden. De figuur Moses kwam voort uit een stadssociologie die de sociale pathologie van de stad wilde genezen en daarom inzette op de stad als emancipatiemachine. Moses tekende behalve voor huisvestingsprojecten, stadions, cultuurcentra, stranden, parken en speeltuinen verantwoordelijk voor een net van express- en freeways. Tegelijk doorsneden deze grootschalige projecten echter de New Yorkse volksbuurten en stadsdelen als de Bronx brutaal en kwamen tienduizenden gezinnen op straat te staan. Lokale handelszaken werden afgesneden van hun cliënteel. Pas in de jaren 1960 zouden zijn bulldozers tot staan gebracht worden.

Jane Jacobs was actief in het verzet tegen de express-way-plannen van Moses voor lower Manhattan en kritisch ten aanzien van de intussen mainstream geworden ideeën van modernistische architecten en stedenbouwkundigen. In *Death and Life of Great American Cities* (1961), vandaag waarschijnlijk één van de meest geciteerde publicaties wanneer het gaat over levenskrachtige buurten, bekritiseerde ze hun fixatie op top-down planning en zonering en hun preoccupatie met het circulatiesysteem gericht op autoverkeer.

Jane Jacobs ging niet in de eerste plaats uit van een model, visie of theorie, al zijn er vele biologische metaforen aanwezig in *Death and Life of Great American Cities* (de stad als een complex, adaptief organisme). Ze probeerde op een praktische manier te doorgronden hoe mensen in steden en buurten leefden en welke sociaal-ruimtelijke eigenschappen, condities, daarbij hielpen: diversiteit, de juiste schaal, een intuïtief aanvoelbare indeling tussen het publieke en private domein, een adequate mix van functies (wonen, werken en recreëren) en van oud en nieuw. Kortom, een fascinatie voor alledaagse stedelijkheid en praktijken, op het snijpunt van individu en maatschappij.

1.1.4.1 Mix aan functies

Tegen de heersende principes van een ruimtelijk opdeling volgens functies in, benadrukte Jacobs het belang van een functionele mix. Wijken met een functionele mix kennen een groter gebruik van ruimte doorheen de dag dan wijken die eenzijdig gebruik kennen zoals residentiële wijken of zakelijke wijken. Creativiteit zou beter gedijen in enigszins open omgevingen, waarin ruimte bestaat voor een trail-and-error-achtige omgang tussen mensen, voor veranderlijkheid, en verrassende ontmoetingen.

1.1.4.2 Woondichtheden en compact wonen

Jacobs argumenteerde dat de naoorlogse nieuwbouwwijken, gepland volgens een grid-systeem en voorzien van groene verkeersassen voor autoverkeer en grote open ruimtes, leidden tot een gebrek aan diversiteit en levendigheid in de wijken. Ze stond ook kritisch tegenover de manier waarop deze

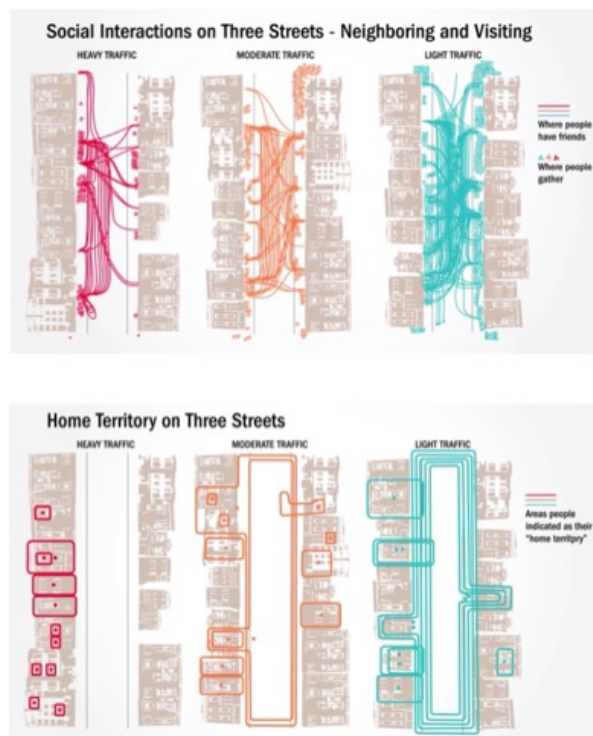
wijken werden gebouwd, in het bijzonder tegenover het gebruik van hoge flats en andere grote appartementengebouwen. Dit alles leidde tot een afname van de sociale cohesie en het gemeenschapsgevoel in de wijken, omdat de bewoners vaak geen contact hadden met elkaar. De graad van densiteit heeft een grote impact op het buurtleven. Densiteit is immers een economische voorwaarde voor het organiseren van voorzieningen die ook allerlei ontmoetingsplekken kunnen vormen.

“Eyes on the street”: straten en mobiliteit in de wijk (Jane Jacobs)

“Onpersoonlijke straten maken anonieme mensen”, waarschuwde Jane Jacobs. De mobiliteit in de wijk heeft een grote impact op de mate waarin bewoners elkaar kennen. Wandelen en tragere vervoersmiddelen of vervoerswijzen zorgen voor het herkennen en groeten van buurtbewoners en maken het makkelijker om te stoppen om een praatje te maken. Kleinere bouwblokken (geen grote omwegen) en een functionele mix (er is altijd iets te beleven) stimuleren ook het wandelen. Daar tegenover staat dat sneller en zwaarder verkeer straten moeilijk oversteekbaar maken en tot minder aangename verblijfsplekken transformeren. In straten met rustiger (of geen) verkeer zullen kinderen ook sneller op straat (mogen) spelen.

Livable streets (Donald Appleyard)

Donald Appleyard mapte in zijn boek *Livable streets* het aantal sociale contacten tussen burens, het aantal ontmoetingsplekken op straat en ook de fysieke ruimte die mentaal werd aangeduid als een woonomgeving bij 3 verschillende straten, waarvan één met lage, één met gemiddelde, en één met hoge verkeersintensiteit. De resultaten waren opmerkelijk: de doorstroom van verkeer door een straat bepaalt ontegensprekelijk de sociale cohesie van de wijk, meetbaar in cijfers.

Het belang van straatprofielen: De inrichting van de straat en de plaats van het trottoir faciliteert of verhindert een ruimer en informeel gebruik van de straat als verblijfsruimte....In sommige buurten in de zomer met burens op straat zitten, een praatje maken of spontane activiteiten organiseren. De omgangsvormen zijn in andere buurten ondenkbaar.

Maar een straat kan ook een strijdveld worden in plaats van een ontmoetingsruimte, waar frictie bestaat over parkeerplaatsen of geluidsoverlast.

1.1.4.3 Leefbare mobiliteit en kwaliteit van de publieke ruimte

Vooral in wijken met woningen met beperkte woonoppervlakte en gebrek aan private buitenruimte is de kwaliteit van het publieke domein belangrijk om enig soelaas te bieden. In haar werk ging Jacobs sterk in op de relatie tussen straat en gebouwen enerzijds en sociale controle en veiligheidsgevoel anderzijds, vanwege het belang van een levendig straatleven en voetpad als voorwaarde tot het creëren van sociaal contact. Jacobs argumenteerde, dat buurten die waren ontworpen met een grote hoeveelheid winkels, restaurants en andere openbare ruimtes, waar mensen altijd aanwezig waren, een grotere sociale cohesie en een lager criminaliteitscijfer hadden dan buurten die waren ontworpen met grote, open ruimtes en weinig bebouwing. De specifieke sociale controle die hieraan gekoppeld was, benoemde Jacobs als “eyes on the streets”.

1.1.4.4 Verscheidenheid aan bouwtypologiën

Een verscheidenheid van gebouwen met aandacht voor typologie, ouderdom en schaal van de gebouwen stimuleert diverse economische activiteiten. Volgens Jacobs was het belangrijk om buurten te ontwerpen die voldeden aan de behoeften van erg diverse bewoners (leeftijd, etnie, inkomenscategorie) om zo een gevoel van gemeenschap en sociale cohesie te bevorderen. Door niet op grote schaal aan nieuwbouw te doen kan men vermijden dat een buurt op termijn constructief in zijn geheel aftakelt en onleefbaar wordt. De wijk vernieuwt zich geleidelijk op het ritme van kleine en middelgrote investeringen, op maat van de bewoners of de eigenaars.

Critici voerden aanvankelijk aan dat Jacobs' ideeën te weinig rekening hielden met de behoefte aan grootschalige, stedelijke ontwikkeling en infrastructuur. Ook werd Jacobs een gebrek aan aandacht voor sociale politiek en voor klassen- en machtsverhoudingen aangewreven. Gaandeweg schoven meer en meer architecten en stedenbouwkundigen richting Jacobs' ideeën op. Ze keerden zich tegen de modernistische principes van rationalisering, schaalvergroting en functiescheiding die het sociale leven in hun ogen ontwrichtten. Ze stelden dat mensen beter gedijen in 'organisch' gegroeide wijken dan in rationeel ontworpen wijken.

De ideeën van Jacobs blijven relevant voor de stedenbouw van vandaag, omdat ze benadrukken hoe belangrijk het is om rekening te houden met de behoeften en wensen van de bewoners bij het ontwerpen en inrichten van steden.

De paradigmaverschuiving weg van de geplande stad richting leefbare buurten en steden speelde ook een belangrijke rol in het reveil van de Vlaamse steden en de stedelijke vernieuwing vanaf de jaren 1990. (Zie het deel over gentrificatie)

Op basis van: Jacobs (1961), Berman (1982), Reinders (2013)

1.1.5 Suburbanisering na WO2: verkavelingen en lintbebouwing

Na de Tweede Wereldoorlog, met de wederopbouw, en vooral tijdens de jaren zestig, met vele buitenlandse investeringen, werd ook Vlaanderen verder geïndustrialiseerd. De reeds aanwezige diffuse industrialisatie kreeg nieuwe stimuli door de uitbouw van het wegennet. Ze absorbeerde

een aanzienlijk gedeelte van de nieuwe industriële ontwikkeling in verspreide industrieterreinen, langs wegen en kanalen en rond kleine steden. De economische basis voor één groot suburbaan gebied werd uitgebouwd. Dit gebeurde in samenhang met belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen en politieke keuzen.

Aangevoerd door de VS, versnelde in West-Europa en zeker ook in Vlaanderen na WOII de **suburbanisering**. De karakteristieken waren: fysieke decentralisering, motorisering van het dagelijks leven, uitzaaiing van stedelijke functies, ontstedelijking en ontbinding van het weefsel van de ‘historische stad’. (Met ‘de historische stad’ wordt hier niet enkel de preïndustriële stadskern van laat-middeleeuwse oorsprong bedoeld, maar eveneens de 19e-eeuwse expansie.) De compacte historische stad verbrokkelde en het weefsel rafelde uit. Gedragen door een technologie die algemene mobiliteit en communicatie mogelijk maakte en ondersteund door toegenomen koopkracht en goedkope brandstof, verbraken mensen, organisaties, functies en diensten hun vanzelfsprekende band met de stedelijke (of dorpse) ruimte. Kantoorgebouwen, winkelcentra, universiteits- en onderzoekscampussen, industrieterreinen, logistieke hubs, shopping malls en woonwijken spreidden zich uit en resulteren in een fenomeen aangeduid als ‘**sprawl**’.

In Vlaanderen werd die tendens om politieke en culturele redenen nog versterkt. Al aan het einde van de negentiende eeuw gaven de meeste belangrijke maatschappelijke actoren een voorkeur aan buitenstedelijk wonen als een remedie tegenover wat zij als stedelijke misère zagen. Een **individuele woning met tuin** werd het **na te streven woonmodel**. De overheid en de middenveldorganisaties voerden een actief beleid om de mensen in de meer landelijke gebieden te houden met goedkope bouwleniningen (de Wet De Taeye, 1948) en een zeer soepele ruimtelijke planning. Ook later kwam er geen wezenlijk weerwerk tegen residentiële spreiding met een gewestplanning die zeer gul uitgestrekte gebieden inkleurde als woongebied of woonuitbreidingsgebied.

De organisatie van die ruimte en de levenswijze die ermee gepaard gaat, zorgden voor een verdere groei van de consumptie. Bijkomende woningen vroegen bijkomende grond en kwamen vanwege lagere grondprijzen in de periferie van de steden terecht. Het betrof zoals aangegeven individuele privé-woningbouw en bij afwezigheid van ruimtelijke planning (de gewestplannen treden pas in de jaren 70 en 80 in voege) was er geen opgelegde concentratie van woningbouw. Bovendien bouwde de naoorlogse suburbanisatie voort op het patroon van agrarische dorpen en kleinstedelijkheid. Daardoor verstedelijkten de voorstedelijke dorpsgemeenschappen en groeiden **lintbebouwing** en **verkavelingen** aan de bestaande dorpskernen aan. De diffuse suburbanisatie maakte het gebruik van privé vervoermiddelen noodzakelijk en liep dus hand in hand met autoverwerving. De verspreide bevolking kon immers onmogelijk op een efficiënte wijze door openbaar -en collectief-vervoer bediend worden.

Het suburbane wonen werd niet alleen een groot succes omdat het door de naoorlogse overheidssteun voor de individuele woning en de welvaartstijging haalbare kaart werd voor een groeiende groep mensen. Het woonmodel stemde ook overeen met een aantal belangrijke ideeën over goed wonen, sociale status en alledaagse praktijken die reeds aanwezig waren. In de naoorlogse periode was sprake van een echte 'stadsvlucht'. Een groot aantal Vlamingen keerde de stad als woonomgeving en stedelijke woonvormen als het appartement definitief de rug toe. Zoals eerder aangegeven werd de stad sterk geassocieerd met een concentratie van fabrieken en arbeiders, vervuiling en lawaai, moreel verval en criminaliteit, miserie. De **vervreemding van de grote stad bij de suburbane en kleinstedelijke meerderheid** van de Vlaamse bevolking werd daardoor versterkt. Wie in de grote stad bleef wonen werd verondersteld dit te doen bij gebrek aan beters.

Ondanks de toenemende **kritiek op suburbaan** wonen vanaf de jaren 1970, het zienderogen slinken van de open ruimte en de herontdekking van de stad, bleef in Vlaanderen ook in de afgelopen decennia een opvallende **gehechtheid** bestaan **aan het dominante woonverhaal van suburbaan wonen**. Hoewel er tekens zijn van een voorzichtige kentering, lijkt hierin nog geen wezenlijke verandering te zijn ingetreden. In de periode 2013-2019 groeide de oppervlakte huizen en tuinen met meer dan 5.300 ha aan en verminderde de oppervlakte aan grasland met 20.000 ha.

Het **suburbaan woonmodel stuit ook op** andere vlakken op **limieten**. Dorpskernen hebben vaak te lijden onder een sterke ontwikkelingsdruk (waaronder ‘verappartementisering’), waardoor de menselijke schaal en ruimtelijke eigenheid verloren gaan. Het dorp, dat vroeger nog een “echt dorp” was, is veranderd, de onpersoonlijke relaties zijn, onder meer door de instroom van nieuwkomers, sterk toegenomen. Ook in de verkaveling en het lint staat het **gemeenschapsleven onder druk**. Het traditionele verenigingsleven, dikwijls gekoppeld aan de werknemersorganisaties, speelde tot voor kort een belangrijke rol in de lokale sociale cohesie. De laatste jaren echter verminderde de deelname van het verenigingsleven niet zozeer, maar veranderde het wel van karakter. De eerder ‘opvoedende’ rol van het verenigingsleven met solidariteit als belangrijke waarde verdwijnt naar de achtergrond. Het verdwijnen van het traditionele gemeenschapsgevoel wordt vaak gekoppeld aan het verstedelijkingsproces. Sociologisch onderzoek toonde aan dat het gemeenschapsleven op het platteland in Vlaanderen verschilt weinig van dat in de stedelijke gebieden. Individualisering en vermarkting zijn in beide gevallen onmiskenbaar dominant.

Op basis van: Kesteloot (2003), Van Herck & Avermaete (2006), Ryckewaert & Theunis (2006), De Vos (2008), De Caigny (2010), Ryckewaert, Meeus & De Decker (2013), Dehaene & Broes (2014), Renard, Coppens & Vloebergh (2022).

2 SOCIALE CONTEXT

2.1 VERSCHIEDENHEID AAN LEEFWERELDEN

Uiteenlopende buurten kennen andere bewonerssamenstellingen (verschillende culturen, leeftijdsgroepen, inkomensgraden), andere ruimtegebruiken en andere ruimtenoden. Uiteenlopende ruimtegebruiken vertalen zich soms in botsende ruimteclaims van verschillende (leeftijds-)groepen. Een hoge frequentie aan verhuisbewegingen, een korte of gefragmenteerde verblijfsduur en een grote diversiteit aan bevolkingsgroepen kunnen voor uitdagingen zorgen op vlak van zorg, samenleven en sociale cohesie.

2.1.1 Jong vs. oud

De verschillende generaties bewoners vullen vaak hun sociale leven anders in, met andere posities en andere organisatievormen. De nieuwe, vaak anoniemere netwerken van de netwerksamenleving maken voor een jongere generatie een onmiskenbaar deel uit van hun leefwereld, daar waar een oudere generatie misschien nog vasthoudt aan familiale en buurtrelaties.

Oudere personen zullen vaak meer sociale netwerken in de buurt opbouwen en meer gehecht zijn aan hun buurt, ook bij controle voor duur van het verblijf. Daarentegen kunnen zij wel lagere maten van vertrouwen rapporteren dan jongere personen, mogelijks door generatie-effecten.

Overlast gevend gedrag (geluidsoverlast, brutaal gedrag) door kinderen in de leeftijd van 8 tot 14 jaar en een gebrek aan toezicht en correctie van ouders en andere buurtbewoners, blijkt tot spanningen te kunnen leiden. Een gerelateerd probleem is dat sommige kinderen niet buiten durven te spelen uit angst voor andere kinderen. Of kinderen mogen niet buiten spelen uit vrees voor pesten en slecht voorbeeldgedrag. Bewoners weten bij ongewenst gedrag niet wie ze moeten aanspreken (ook al kennen ze de ouders) of durven kinderen niet te corrigeren uit angst voor een grote mond of represailles.

2.1.2 Vrouwelijk vs. mannelijk

2.1.3 Gezinnen met vs. zonder kinderen

2.1.4 Nieuwe bewoners vs. habitués

Bewoners die slechts korte tijd in de buurt wonen, zijn doorgaans minder betrokken bij het buurtleven en minder tolerant tegenover de burens, met een lager gerapporteerde sociale cohesie als gevolg. Nieuwkomers identificeren zich doorgaans minder met de buurt dan gevestigde bewoners. Ze kennen minder ruimtelijke routines en hebben minder sociale banden op buurtniveau). Wel maakt het een verschil of de nieuwkomers voor de verhuizing al met de buurt bekend waren en bepaalde kwaliteiten van de buurt hen in hun woonkeuze motiveerden en in hoeverre de leefwerelden van gevestigden en nieuwkomers elkaar overlappen. Belangrijk zijn ook de aanwezigheid van locaties in de buurt waar bewoners in elkaars nabijheid kunnen verblijven: supermarkten, een grasveld met speelvoorzieningen.

Indien veel buurtbewoners snel verhuizen of indien er meer huurders dan eigenaars wonen, is de sociale cohesie doorgaans lager dan in buurten waar de bewoners lange tijd vast verblijven. Een omgekeerd patroon is echter ook mogelijk waarbij families die langer in de buurt verblijven elkaar gaan wantrouwen en zich zullen isoleren.

Zeker waar het sociale leven nog kenmerken vertoont van een dorpse cultuur, vinden de leefwerelden van nieuwkomers en gevestigde bewoners soms moeilijk aansluiting op elkaar. Het thuisgevoel van de gevestigde bewoners kan dan onder druk komen te staan. Het wegvallen van vertrouwde buurtgenoten en de instroom van anderstalige nieuwkomers kant gevestigde oudere bewoners het gevoel dat de sociale samenhang uit de buurt verdwijnt. Zij spiegelen zich aan het verleden, toen de buurt in hun ogen een wereld was van hechte lokale netwerken. Zij zien een wijk die grotendeels niet meer bestaat en schuren tegen een taalbarrière aan.

2.1.5 Huurders vs. eigenaars

Huurlers zullen doorgaans minder belang hechten aan buurtnetwerken en minder deelnemen aan buurtactiviteiten dan eigenaars. In buurten met veel eigenaars stappen bewoners wel op anderen af. Zo hebben de inwoners van Gentse randgemeenten meer buurtactiviteiten en contact met de burens dan bewoners van de 19de-eeuwse gordel. Belangrijk zijn ook de aanwezigheid van locaties in de buurt waar bewoners in elkaars nabijheid kunnen verblijven: supermarkten, een grasveld met speelvoorzieningen. Buurten met veel eigenaars kennen ook meer bewoners met gelijkgerichte opvattingen over wat acceptabel gedrag is.

2.1.6 Etnische en culturele minderheden vs. dominante meerderheid

Op zichzelf is etnische diversiteit in een buurt meestal geen directe aanleiding voor spanningen. De risicofactoren in heterogene buurten zijn veeleer verschillen tussen jong en oud, opleidingsniveau en andere sociaaleconomische factoren (inkomen). Naarmate die verschillen toenemen, neemt het verschil in leefwijzen toe en is er meer kans op botsende omgangsvormen en normen en waarden. Sommige buurten met hoge etnische diversiteit scoren juist laag op onderlinge spanningen, vooral als het middenklasse buurten betreft.

Een belangrijk aandachtspunt zijn problemen die worden veroorzaakt door taalachterstand. Die vormt een directe aanleiding voor verdere vervreemding tussen bewoners en beperkt de kans op aansluiting bij de buurt. Bewoners uit verschillende culturen hebben soms moeite onderling problemen op te lossen en afspraken te maken, wat kan leiden tot spanningen. Taal is hierbij een belemmerende factor, evenals anonimiteit.

Tot slot wordt etniciteit vaak ook gelinkt aan sociaaleconomische status. Lagere sociale cohesie onder etnische minderheden is deels te wijten aan hun gemiddeld lagere sociaaleconomische status. Belgen blijken tot slot gemiddeld hoger te scoren dan West-Europeanen en andere vreemdelingen op zowel sociaal kapitaal als op buurtbinding, maar Turken scoren ongeveer even hoog of zelfs hoger dan de Belgen.

2.2 BUURTBEWONERS MET SPECIFIEKE NODEN

Meedoen in de samenleving, of sociale inclusie, is niet voor iedereen vanzelfsprekend. De buurt kan een belangrijke plek zijn om deze participatie vorm te geven. Sociale netwerkvorming en gemeenschapsvorming spelen een bepalend aandeel in het slagen van dit opzet. Netwerken vormen een belangrijke ondersteuning in vele domeinen van het dagelijks leven: praktisch, informatief en emotioneel. Ze helpen bij het realiseren van ambities en zorgen voor een verbreding van het maatschappelijk perspectief. Het socio-culturele netwerk maakt van de buurt een sociale ruimte, maar dat neemt niet weg dat de fysieke ruimte van belang is. In processen van netwerkvorming en

Het is belangrijk om de verscheidenheid van doelgroepen en hun noden te begrijpen. Door een beter inzicht in de leefwerelden kunnen we beter antwoorden op maat bedenken. Kwetsbare doelgroepen voor wie een betere 'sociale infrastructuur of verbindingen tussen leefwerelden extra belangrijk zijn, vragen extra focus. Daarom is het belangrijk om zicht te krijgen op de drempels waar personen uit kwetsbare doelgroepen tegenaan lopen. Uiteenlopende sociale trajecten creëren immers uiteenlopende sociale netwerken, met een verschillende densiteit, reikwijdte en specialisatie, met meer of minder openheid en vastheid. Bij deze verkenning gaat de aandacht in de eerste plaats uit naar volgende doelgroepen: personen met fysieke beperkingen en chronische ziekten, mentaal kwetsbare mensen, mensen in (kans)armoede, migranten en vluchtelingen, dak- en thuislozen. Daarnaast besteden we ook aandacht aan de soms moeilijke situatie van alleenstaande ouders, senioren en de specifieke (ruimtelijke) noden van vrouwen en meisjes en kinderen, jongeren en adolescenten.

De nabijheid van basisvoorzieningen is een sterke troef voor de veerkracht van lokale gemeenschappen. Micro-openbare ruimten, zoals scholen, buurt- of jeugdcentra of een kinderopvang, maar bijvoorbeeld ook een bibliotheekfiliaal of een buurtwinkel, komen niet alleen de sociale cohesie ten goede. De nabijheid van dergelijke voorzieningen maakt dat bepaalde doelgroepen ‘zelfstandig’ kunnen (blijven) wonen: **senioren** die minder mobiel worden of **mensen met een (fysieke) beperking** bijvoorbeeld. **Eén-ouder-gezinnen** biedt een zorgzaam kader (met bijvoorbeeld buitenschoolse opvang) kansen om een professionele loopbaan te combineren met een gezinsleven. Voor **kinderen** uit kwetsbare groepen zijn recreatieve activiteiten en educatieve ondersteuning, via voorlichting aan ouders en huiswerkbegeleiding, belangrijk.

Ook **personen met een psychische kwetsbaarheid** moeten kunnen participeren aan de samenleving en zich nuttig voelen. Zeker bij een chronisch psychische aandoening en een opeenstapeling van problemen in combinatie met weinig geld en toekomstperspectief is dit niet vanzelfsprekend. Zonder adequate ondersteuning dreigt sociaal isolement. Een geschikte woning, een zinvolle dagbesteding en een sociaal netwerk in de wijk zijn bepalende elementen. Dit betekent het tegengaan van uitsluiting van deelname aan verschillende activiteiten of ten aanzien van verschillende sociale rollen als vrijwilliger of vaste deelnemer.

2.2.2 Toegankelijke buurtnetwerken

Door een woningmarkt onder druk, zeker in de steden, en een gebrek aan sociale woningbouw is het voor vele personen uit kwetsbare groepen niet vanzelfsprekend om fatsoenlijke huisvesting te vinden. Zo vinden bijvoorbeeld asielzoekers, maar niet alleen zij, weinig stabiliteit op de reguliere woningmarkt. Vele personen uit kwetsbare doelgroepen vinden ook moeilijk aansluiting bij de lokale samenleving waarin ze terecht komen. Zoals aangegeven staan de sociale netwerken in een bepaalde buurt sterk in wisselwerking met de daar dominante levenswijzen. Daardoor verschilt het niveau, waarop sociale interacties ontstaan van wijk tot wijk. Zijn er in een wijk bijvoorbeeld nauwelijks contacten op het niveau van buurman of buurvrouw, betekent dit al een eerste drempel voor inwijkelingen.

Nieuwkomers moeten meestal nog netwerken in de buurt opbouwen. Zeker in het geval van personen met een grillig woontraject, zoals **thuislozen** en andere mensen in precare woonomstandigheden of met een onzekere verblijfplaats, is dit geen sinecure. Vele verhuisbewegingen in een buurt en een korte of gefragmenteerde verblijfsduur van sommige kwetsbare bewoners bemoeilijken de opvolging door welzijns- en zorgwerkers. Het kan tevens voor onzekerheid en onveiligheidsgevoelens zorgen bij buurtbewoners.

Voor **vluchtelingen** en **migranten** zijn de aanwezigheid van land- of taalgenoten vaak de belangrijkste pull-factor om zich in een bepaalde wijk te vestigen. In de stad worden migranten aangetrokken door de aanwezige 'infrastructuur van aankomst': dynamische sociale organisaties en verenigingen, (transnationale) netwerken van zelfopvang, informele vormen van werkgelegenheid en sociale netwerken gebaseerd op gedeelde nationaliteit, etniciteit of religie, vaak gesitueerd in zogenaamde 'aankomstwijken'. Niet zelden blijft hun sociale netwerk daardoor begrensd, terwijl zwakke bindingen met leden van andere bevolkingsgroepen misschien kansen zouden bieden op betere woonsituaties of werkvoorwaarden.

Taalbarrières en verschillen in levenswijze en cultuur kunnen het contact met buurtbewoners van andere origine en taal bemoeilijken. Beeldvorming en discriminatie werken ondermijnend. Soms leidt dit tot sociale isolatie of het naast elkaar bestaan van parallelle buurtnetwerken. Men krijgt dan gescheiden werelden die gestructureerd worden door gescheiden netwerken. Voor het samenleven binnen een buurt zijn bindingen tussen verschillende bevolkingsgroepen en zwakke bindingen (weak ties) van grote waarde. In de 'bridging' (het overbruggen) tussen verschillende bevolkingsgroepen (bv. senioren en jongeren, inwijkelingen uit de middenklasse en kwetsbare bewoners) spelen naast voorzieningen, middelaars, buurtorganisaties en -events een onmisbare rol. Het proces van sociale inclusie houdt immers niet alleen een aanpassen aan de 'norm' in, maar ook een aanpassen van de 'norm', zodat er ruimte komt voor diversiteit. Een nieuwe groep van mensen creëert immers een eigen, nieuwe plaats in het maatschappelijk veld van de buurt.

In processen van inclusie is voor **kinderen** is een belangrijke rol weggelegd. Kinderen leggen namelijk gemakkelijk contacten, zeker indien de buurt het toelaat om in de publieke ruimte te spelen. Zo kunnen ze mee de basis vormen voor sociale relaties van hun ouders in de buurt.

Voor **personen met fysieke beperkingen** of **mentaal kwetsbare personen** is het niet altijd vanzelfsprekend om sociale relaties aan te knopen buiten de kring van zorgprofessionals of mantelzorgers. De aanwezigheid en het inclusieve karakter van (zorg)voorzieningen, buurtorganisaties en events bieden dan een uitkomst om het netwerk aan sociale relaties uit te breiden.

Senioren zien, eenmaal gepensioneerd, vaak de reikwijdte van hun netwerk krimpen. Ze vallen terug op de familie, maar kinderen en kleinkinderen hebben hun eigen drukke leven. Als vervolgens burens en bekenden vertrekken of overlijden kan dit leiden tot (gevoelens van) isolement. Isolement is het gevolg van een klein netwerk met een geringe dichtheid. De relaties met de weinige leden zijn vrij gespecialiseerd en de contactfrequentie is relatief laag.

2.2.3 Ruimte voor fysiek en mentaal welzijn

Zeker in buurten met moeilijke en krappe woonsituaties is de kwaliteit van het openbare domein en van de groenvoorzieningen van groot belang voor het fysieke en mentale welzijn van de bewoners. Openbare speel, rust- en ontmoetingsplekken betekenen daar een essentiële woonkwaliteit.

Deze bieden **kinderen en jongeren** een mogelijkheid om te ontsnappen aan de vaak beperkte binnenoppervlakte van een woning zonder tuin. Zij kunnen even ontspannen of zich uitleven op een speelvoorziening of raken overtollige energie kwijt op work-out-toestellen, een basketveldje of een openbaar speelplein. Jongeren die al wat ouder zijn kunnen elkaar treffen op een hangplek, een jeugdhuis of laagdrempelige uitgaansplekken.

Voor **senioren** verlagen deze plekken de drempel om een dagelijks uitje in de buurt te ondernemen. Senioren kunnen immers indien nodig even op adem komen op een bankje in het groen.

Personen met een fysieke beperking moeten zich zonder belemmeringen kunnen verplaatsen, vrij en zelfstandig. Indien men zelf de regie heeft en niet afhankelijk hoeft te zijn van andere mensen, krijgt men meer zelfwaarde en regie over het eigen leven.

2.2.4 Veilige en inclusieve ruimte

Etnische en culturele diversiteit in een buurt vormt op zichzelf meestal geen directe aanleiding voor spanningen, tenzij bepaalde groepen zich privileges toe-eigenen of zich meer permitteren in de publieke ruimte dan anderen. Verjonging van een buurt zorgt voor een positieve dynamiek omdat er meer leven in de buurt komt. Tegelijk neemt hierdoor het risico op spanningen toe. Dat de leefwereld van de bestaande bewoners daarmee in het gedrang komt, samen met hun voorzieningen en ontmoetingsplekken, kan leiden tot gevoelens van verdringing.

Senioren hechten vaak aan een vertrouwd kader en rust. Tegelijk zien ze hun persoonlijk netwerk in de buurt inkrimpen en zien ze bij het boodschappen doen steeds minder bekende gezichten. Eigen waarnemingen en vervelende ervaringen van bekenden worden bij elkaar opgeteld en gekoppeld aan incidenten in de media, wat soms leidt tot gevoelens van onveiligheid. Ouderen die klagen over claimedrag van het publieke domein door bepaalde groepen jongeren geven alleszins het signaal dat ze zich daar niet langer thuis voelen. Ook een openbare ruimte die te lijden heeft onder nachtlawaai of hondenpoep, zwerfvuil en sluikestort, versterkt gevoelens van onveiligheid.

Wanneer ouders zich zorgen maken over de buurt als omgeving om hun **kinderen** te laten opgroeien, hebben ze niet het idee dat ze hun kind daar met een gerust hart kunnen laten buitenspelen. Veel ouders houden hun kinderen dan liever binnen, wat maakt dat het kind geen vriendjes maakt in de buurt.

Op basis van: interviews (transcripties op te vragen).

3.1.2 Buurtbinding

De Nederlandse stadssociologe Tineke Lupi stelt in haar onderzoek dat **sociale cohesie** een “**glibberig begrip**” is. Voor haar is sociale cohesie als een lokaal concept onjuist. Het is een macrobegrip en niet direct meetbaar. Alleen afzonderlijke componenten zijn te meten. Daarom spreekt Lupi (2005) in haar onderzoek liever van ‘territoriale binding’ of ‘buurtbinding’. Een van haar conclusies luidt dat het idee van de eertijds hechte buurtgemeenschap een hardnekkige mythe is. Volgens haar werd al in jaren 1950 en 1960 aangetoond dat stadswijken per definitie heterogeen zijn en dat er van één gemeenschap geen sprake is.

De **telooftgang van de buurt als leefwereld** is dan ook **niet louter** een **naoorlogse ontwikkeling**, aldus Lupi. Al veel eerder identificeerden mensen zich met andere kaders. Ook is het niet zo dat *bonding ties* (lokale banden) simpelweg vervangen zijn door *bridging ties* (integratie in hogere samenlevingskaders). Sociale relaties zijn losser geworden en meervoudig. Mensen hebben meer keuzemogelijkheden en zijn selectiever geworden. Niet zozeer is er sprake van een afname, als wel van een verschuiving in het typen bindingen.

De idee van de buurtgemeenschap is dan misschien wel een mythe, de **territoriale binding** is een feit, nuanceert Lupi. Mensen hebben immers behoefte aan een gevoel van collectiviteit. Mensen zijn gebonden, ondanks de modernisering. Sommige begrippen uit gemeenschapsstudies hebben niets aan actualiteit ingeboet. De **identificatie met een buurt** blijft bijvoorbeeld een belangrijke basis voor de buurt als *imagined community*. Ook het concept *community of limited liability* uit het eind van de jaren zestig is volgens Lupi tegenwoordig nog relevant. Bewoners voelen zich dan wel emotioneel betrokken bij hun woonomgeving, maar dit leidt meestal slechts tot concrete actie wanneer ze er zelf baat bij hebben. Een gezamenlijke 'vijand', dreiging of doel bevordert de buurtbinding, al is het maar tijdelijk. Dit komt tot uiting in de zogenaamde not in my backyard-acties (nimby-acties).

3.1.3 Het bepalen van groepsgrenzen

Volgens de Nederlandse stadsantropoloog Leeke Reinders (2012) is het **bewonen van een wijk** nog steeds een **subtiel spel tussen afstand en nabijheid**. Het gaat daarbij om de vraag hoe mensen zich verbinden en identificeren met anderen, maar ook over hoe zij claims leggen en grenzen trekken. Het gevoel van thuis te zijn in een wijk, buurt, dorp of stad hangt samen met hoe de persoonlijke leefwereld raakt aan collectieve identiteiten van groepen en gemeenschappen.

De **publieke ruimte** wordt vaak gezien als een plek, domein of sfeer waar het samenleven vorm krijgt en mensen worden geconfronteerd met de aanwezigheid van anderen. Toch staat het idee van de publieke ruimte als een open en toegankelijke plek, waar mensen zich kunnen emanciperen, **op gespannen voet met de alledaagse realiteit**. In realiteit blijkt de stad vaak een verzameling van enclaves, waarin verschillende groepen zich ruimtelijk afscheiden; de stad van omheinde gemeenschappen en gegentrificeerde wijken. Het publieke leven wordt dan minder bepaald door ontmoetingen of nieuwsgierigheid naar de 'ander' en meer door strategieën van vermijding en ontwijking. Bewoners leggen **fysieke en symbolische claims op ruimte**. In de publieke ruimte manifesteert zich een strijd om de vormgeving van een gedeeld territorium, een '**micropolitiek**' van het dagelijkse leven.

Op basis van: Reijndorp (2004), Reinders (2012); Reinders (2013).

Op basis van: De Certeau (1984), Bourdieu (1994), Reijndorp (2004), Reinders (2013).

Persoonlijke geschiedenissen en herinneringen, zintuiglijke ervaringen van geluid, zicht en geur verbinden zich met bepaalde fysieke elementen als een doorgaande weg, een brug, een spoorweg of een parkeerruimte. Zo leiden ze niet alleen tot verschillen in ‘mentale’ of ‘imaginaire cartografie’, maar werken ook in de fysieke ruimte door in de vorm van alledaagse routines en praktijken. Mensen verknopen ruimte in hun handelingen en beleving. De manier waarop mensen een gebouw, straat of plein gebruiken, komt voort uit de binding en identificatie ermee door de persoon in kwestie. Ruimtelijke handelingen en praktijken kunnen een gedeelde ‘sense of place’ creëren, maar evengoed de scheidslijnen tussen leefwerelden bloot leggen, zoals deze tussen gevestigde bewoners en nieuwkomers. De emotionele binding met een plek of het gevoel van ergens thuis te horen hangt samen met een veelheid aan aspecten en sociale processen, waaronder het gebruik van de publieke ruimte. In bepaalde straten hebben mensen bijvoorbeeld het gevoel dat “mensen hun kijk op het leven delen” en voelen ze zich op hun gemak.

Op basis van: Soja (1989), Low (2000), Blokland (2001), Reinders, (2013).

Niet alleen de individuele leefwerelden maken een voortdurende transformatie door, de collectieve leefwerelden in een buurt zijn evenmin statisch. Ook zij veranderen voortdurend. Door groei dijt de wereld van een bepaalde groep uit en gaat deze sterker een stempel drukken op bepaalde ruimten. Tegelijk krimpt de wereld van andere groepen in, omdat leden naar elders verhuizen, waardoor voorzieningen verdwijnen en levenswijzen minder zichtbaar worden. Vaak zijn de werelden van de verschillende groepen in sociaal opzicht behoorlijk gescheiden, maar kennen ze in ruimtelijk opzicht overlap.

3.3.1 Migratie-en aankomstwijken

In Vlaanderen kennen we deze buurten al langer in de grotere steden, vaak nabij stations omdat bereikbaarheid een troef vormt voor nieuwkomers. Vandaag zien we aankomstwijkken ook in kleinere steden opduiken en gemeenten met een betaalbaar woonaanbod in relatie tot de grotere steden als Brussel en Antwerpen.

pagina 23 van 29

Op basis van: Hajer en Reijndorp (2001), Brisson & Usher (2005), Dekker & Bolt (2005); Bolt & Torrance (2005), Tolsma et al. (2009), Blokland (2009), Van Stokkom (2009), Bailey et al. (2012), Stad Gent (2013).

Vlaanderen kent traditioneel een sterke suburbanisering. In het bijzonder vanaf de jaren 1960 trokken middenklasse-gezinnen uit de stad weg en verpauperden stadswijken of werden door migranten bewoond. Steden als Antwerpen en Gent probeerden sinds de jaren 1990 daarom om door investeringen in het publieke domein en huisvesting meer jonge gezinnen aan te trekken en de stadsvlucht tegengaan. Naast sociale overwegingen als het verbeteren van de huisvesting, spelen ook meer (neo)liberale beleidsagenda's als herprofilering om de stad aantrekkelijk te maken voor bezoekers, toeristen, investeerders en bedrijven. De Vlaamse steden spiegelen zich daarmee aan nieuwe stadsvormen en levensstijlen in reeds gegentrificeerde wereldsteden. Ze spelen in op de wensen en consumptiepatronen van de beoogde (veelbelovende) groepen. De vernieuwing van woningen vindt vooral plaats in de zogenaamde negentiende-eeuwse gordels. Daar bevinden zich naast buurten en straten met burgerwoningen vele oude arbeiderswoningen van vaak gebrekkige kwaliteit.

Onderzoeksresultaten over de sociale effecten van gentrificatie zijn dan ook allerm minst eenduidig. Een sociale mix kan voor een betere interactie tussen de verschillende groepen zorgen. Dit gebeurt echter vooral wanneer de inkomensverschillen niet al te groot zijn of wanneer de mix tot op zeer lage niveaus wordt doorgetrokken (bv. gemengde appartementsgebouwen). Bovendien kan grote diversiteit er toe leiden dat buurtbewoners minder gelijken vinden om mee om te gaan. Gentrificatie en drastisch verschillende levensstijlen veroorzaken niet zelden dan ook eerder sociale breuklijnen dan sociale integratie binnen een wijk. Er ontstaan parallelle sociale netwerken in plaats van werkelijke interactie over groepsgrenzen heen. Daarnaast kunnen mensen op basis van ligging en ruimtelijke kenmerken lezen of een bepaalde plek in meer of mindere mate tot het symbolische terrein van de eigen groep behoort. Gentrificatie kan daardoor voor symbolische uitsluiting zorgen.

Op basis van: Atkinson (2004), Lees (2008); Larsen & Hansen (2008); Van Kempen & Bolt (2009); Debruyne & Oosterlynck (2009), Stad Gent (2010), De Decker et al. (2012), Hedin, Clark, Lundholm, & Malmberg (2012), Boussauw (2014).

3.3.3 Financialisering

Gentrificatieprocessen kunnen niet los gezien worden van de financialisering van het stedelijke vastgoed. Om stadsvernieuwingsprojecten te financieren proberen stedelijke overheden immers investeringen aan te trekken. Dergelijke projecten zijn de laatste decennia in toenemende mate verweven geraakt met de financiële sector (pensioenfondsen, participatiemaatschappijen, hedgefondsen). De gebouwde omgeving is essentieel geworden voor zowel het creëren als het opslaan van meerwaarde, d.w.z. als een plaats waar winsten uit andere sectoren van de economie worden geïnvesteerd. In die context worden vastgoedontwikkelaars belangrijke aanjagers van de productie van ruimte.

De toegenomen rol van ontwikkelaars leidt in sommige gevallen tot een (semi)privatisering van collectieve of publieke ruimte. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer gebouwen voor publieke dienstverlening in handen van marktpartijen komen. Maar ook wanneer bepaalde buurten of bouwblokken exclusief bestemd worden voor het premiumsegment. Soms worden dergelijke woonmilieus dan afgescheiden door allerlei vormen van barrières (elektronische hekken, surveillancesystemen) die ongewenste bezoekers moeten buitenhouden. In andere gevallen gaat het er subtieler aan toe. Ook regelgeving of architecturaal ontwerp kunnen ingezet worden om bijvoorbeeld fietsers en skaters te ontmoedigen of bepaalde activiteiten te ontraden.

Die financiële bril om naar wonen en buurten te kijken doordringt overigens ook het huishoudelijke niveau wanneer de motivatie van een keuze voor aankoop van een woonst gedomineerd wordt door de financiële meerwaarde die het op termijn zal opbrengen en daarmee andere (sociale) afwegingen op de achtergrond duwt.

Op basis van: Halbert & Attuyer (2016), Aalbers (2016)

BIBLIOGRAFIE

- pagina 26 van 29

- Oosterlyncx, S., Schillebeeckx, E., & Schuermans, N. (2012). Voorbij sociale mix. In D. Holemans (Ed.), *Mensen maken de stad: Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*. Berchem: EPO, 117-127.
- Putnam, R. (1993). *The Prosperous Community: Social Capital and Public Life*. *The American Prospect*, 4(13), 35-42.
- Reinders, L. (2012). The spaces of the modern city: imaginaries, politics and everyday life. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, 201-203.
- Reinders, L. (2013). *Harde stad, zachte stad: moderne architectuur en de antropologie van een naoorlogse wijk*. Delft: Technische Universiteit Delft.
- Reijndorp, A. (2004). *Stadswijk. Stedebouw en dagelijks leven*, Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Reijndorp, A. & Reinders, L. (2010). *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*. Amsterdam: SUN-Trancity.
- Renard, P., Coppens, T. & Vloebergh, G. (2022). *Met voorbedachten rade*. Tielt: Lannoo-Kritak.
- Ryckewaert, M. & Theunis, K. (2006). Het Lelijkste Land, de mythe voorbij. Stedenbouw en verstedelijking in België sinds 1945. *Stadsgeschiedenis*, 1 (2), 148-168 .
- Ryckewaert, M. (2011). Building the economic backbone of the Welfare state in Belgium. Infrastructure, Planning and Architecture 1945-1973. Rotterdam: O10 Publishers
- Schillebeeckx, E., Volckaert, E., & De Decker, P. (2021). *Wonen met een beperking. Kwalitatief onderzoek naar de woonsituatie en woonwensen van mensen met een beperking*. Leuven: Steunpunt Wonen.
- Slater, T. (2005). Gentrification in Canada's Cities: From Social Mix to 'Social Tectonics'. In R. Atkinson & G. Bridge (Eds.), *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism* (pp. 40-57), Abingdon/New York: Routledge, 40-57.
- Slater, T. (2006). The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(4), 737-757.
- Smets, M. (1977). *De ontwikkeling van de tuinwijkgedachte in België: een overzicht van de Belgische volkswoningbouw in de periode van 1830 tot 1930*. Brussel.
- Smith, N. (2002). *New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy*. Antipode, 34(3), 427-450.
- Soja, E. (1989), *Postmodern geographies. The reassertion of space in critical social theory*. Londen: Verso.
- Stad Gent. (2010). Het Ruimtelijk Structuurplan Gent: Naar een Kwaliteitsvolle en Open Stedelijke Ruimte. Gent: Dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning. Geraadpleegd via <https://stad.gent/over-gent-en-het-stadsbestuur/stadsbestuur/wat-doet-hetbestuur/uitvoering-van-het-beleid/ruimtelijke-ordening/ruimtelijkstructuurplan-gent-ruimte-voor-gent>.
- Stad Gent. (2013). Gent in Cijfers: Omgevingsanalyse 2013. Gent: Dienst Data-analyse & GIS, Strategie & Coördinatie. Geraadpleegd via www.gent.be/gentincijfers.
- Thomas, D., Fuhrer, U., & Quaiser-Pohl, C. (2008). Actors of the Gentrification and Their Place Attachment: A Study in a Urban Revitalization Area in East Germany. *Kolner Zeitschrift fur Soziologie und Sozialpsychologie*, 60(2), 339-366.
- Tolsma, J., Van der Meer, T., & Gesthuizen, M. (2009). The Impact of Neighbourhood and Municipality Characteristics on Social Cohesion in the Netherlands. *Acta Politica*, 44(3), 286-313.
- Uitermark, J., Duyvendak, J. W., & Kleinhans, R. (2007). Gentrification as a Governmental Strategy: Social Control and Social Cohesion in Hoogvliet, Rotterdam. *Environment and Planning A*, 39(1), 125-141.
- Van Bouchaute, B. (2013). *Gentrificatie als Strategie van Stadsvernieuwing?* Gent: Academie Press.
- Van Criekingen, M. (2009). Moving in/out of Brussels' Historical Core in the Early 2000s: Migration and the Effects of Gentrification. *Urban Studies*, 46(4), 825-848.
- Van Criekingen, M. (2011b). Meanings, Politics and Realities of Social Mix and Gentrification: A View from Brussels. In G. Bridge, T. Butler, & L. Lees (Eds.), *Mixed communities. Gentrification by stealth*. Bristol: Policy Press: 185-208.

